

FERGE ZSUZSA

A magyar polgár, ahogy az 1930-as évek publicistája látta – vagy aminek remélte

A kötet, amelyhez e tanulmány készült, arra keres választ, hogy mi jellemzi a rendszerváltást követő évek magyar polgárosodási folyamatát, és a kialakult, vagy éppen még most is alakulóban levő polgárságot. Azt hiszem, az fog kiderülni, hogy nem is olyan egyszerű erre válaszolni. Az eleve sem lehorgonyozott kontúrok is elég képlékenyek. Az összképből valami olyasmi is kibontakozhat, hogy magyar polgár talán van, talán nincs; talán volt, talán lesz; ha van, talán ilyen, talán nem, talán részben igen, talán részben sem. Nemzetközileg sem sokkal egyszerűbb a helyzet. Van, ahol egyetlen kifejezés van polgárra, polgárságra (mint a németben vagy a magyarban). Akkor folyvást magyarázni kell, hogy most épp a francia *bourgeois*-ról van-e szó (inkább a pénzhez kötve), vagy a *citoyen*-ről (inkább a joghoz kötve). A középosztály nagyjából mindenütt ugyanazt látszik jelenteni, miközben tartalma, mint a polgárságé, még egy-egy országon belül is történelemtől és kontextustól függ. Uthalhat az anyagilag vagy más értelemben középen lévőkre, az idegenből jöttekre vagy „hozatottakra” (mint nálunk sokáig a hiányzó polgárság szerepét betölteni hivatott szászok, csehek, zsidók esetében), a kis- vagy a középpolgárságra, a városiakra, a szellem embereire, az értelmiségre, a független egzisztenciákra. Én liberális polgárnak tekintem magam, ráadásul liberális baloldali polgárnak. Minél inkább szitokszavak ezek, annál inkább.

A liberális polgárnak ehhez a képéhez szeretnék itt valamit hozzatenni azokból a tanulmányokból idézve, amelyeket apám, Kecskeméti György írt 1930 és 1940 között. Róla röviden ennyit: született Makón 1901-ben, meghalt Auschwitzban 1944-ben. 1930-tól, amíg lehetett, a *Pester Lloyd* felelős szerkesztője volt. Szabadidejében foglalkozott azzal, amit leginkább szeretett: társadalomtudományi publicisztikával és drámaírással. Nem csak azért fordulok munkáihoz, mert nekem jólesik, ha írhatok róla. Azért is, mert az a mese rólunk is szól. Ő sem a legjobb időkben volt liberális baloldali polgár.

Nem írt összefüggő tanulmányt a „polgárról”. A kötetbe gyűjtött írásokból mégis összeáll valami kép (Kecskeméti, 2002). Ezekből emelek ki néhányat a kor változásait valamennyire visszasaadó időrendi sorrendben.

Sokféle kontextusban kerül elő Kecskemétinél a polgárság ügye. Makói volt, ott járta végig az elemi és középiskolát, közletről látott sok mindent a paraszti életből. Pesti lakosként azután számos fővárosi jelenséget a vidéki háttérrel együtt tudott értelmezni. A húszas évek közepén indult útjára több ifjúsági mozgalom mellett a Bartha Miklós Társaság. Kecskeméti örülni szeretne, hogy talán végre valami új elindul a „mozdulatlan magyar földön”. De öröme nem zavartalan. Végigtekinti néhány generációs mozgalom természetét és sorsát. A fiatalok tiszta szellemi rajongása elvi alapokon eljuthat az alsóbb osztályok több jogának, több esélyének követeléséig, de sok más irányba is befolyásolható. Legszélsőségesebben akkor, amikor ügyes manipulátorok áldozataivá válnak, akik az ifjúság tömegösztöneit kihasználva engedelmessé félkatonai alakulattá szervezik őket.

Úgy látta, hogy a szellemi elnyomás ellen leginkább az egyetemi fiatalság lép fel. Őket még nem köti semmiféle osztályérdek, „még az apák nagy részének polgári osztályhelyzete sem”. A Bartha Miklós Társaság köré csoportosulók is a szellem szabadságáért indulnak küzdelembe. „Vannak már nálunk is olyan

törekvések, amelyek megérdemlik az igazi »ifjúsági mozgalom« nevé; törekvések, amelyeknek új, fiatal szellemiség a hatóereje, nem az egy vezényszóra dobbanó lábak lendülete. Mint az ifjúsági mozgalmak »klasszikus« eseteiben, nálunk is az intellektuális, szociálisan meg nem rögzített ifjúság a mozgalom hordozója, s mint ez ma másképp nem is képzelhető, eszmevilága szociális akarattal telített. Az is természetes és szükségszerű, hogy az a szellemiség, amely ezt az ifjúsági mozgalmat fűti, az életre való reagálásában egy alulkerült, kitagadott osztály sorsának javításához köti a maga politikai-szociális akaratát: a parasztságéhoz.”

Továbbgondolja azonban, „mennyiben lehet az »ifjúság«, a fiataloknak fiatalságuk címén való tömörülése politikai vagy történelmi erő? És van-e reménye a mostan feltűnt magyar ifjúsági csoportoknak arra, hogy az eszmék, melyeket hirdetnek, politikai, történelmi hatóerővé lesznek? Más szóval: hová vezet a mostani magyar ifjúsági mozgalom, vagy inkább mozgalmak?” A legkomolyabb ifjúsági társaság, a Bartha Miklós Társaság dokumentumai alapján „a magyar ifjúsági mozgalom alapvető eszméjét ebben foglalhatjuk össze: a magyar népiség, magyar lélek, magyar szellemi alkat szabaddá, produktívá és uralkodóvá tétele; a magyar élet, a magyar államiság átalakítása a magyar népi génusz belső törvénye szerint. Ez a törekvés a mozgalom szellemi magva, természetes korolláriuma pedig a paraszti rend mindenek fölé helyezése szociális, politikai célkitűzésben. »Hazánkban ma minden társadalmi és gazdasági kérdés parasztkérdés«, – hirdeti a Társaság egyik röpirata; »ősi kultúrértékeinket a magyar paraszt s a paraszti eredetű nép őrizte meg«” (Asztalos, 1929).

Ebben a logikában Kecskeméti szerint sok a féligazság vagy áligazság, amire aligha épülhet igazság. „Igen: a paraszt a magyar népi állomány zöme, a paraszt a legszamosabb és legfontosabb réteg s a paraszt élete adja a legtöbb problémát, legsúlyosabb szükségét a gyökeres megújításnak. De következik-e ebből,

hogy magyar nemzeti kultúrát csak a nép, mármint a paraszti nép eszejárása szerint kell és lehet csinálni? [...] Nem kicsinyeljük le a parasztot azzal, ha szellemi világát nem látjuk mindent átfogóan teljesnek. [...] A magyarság sem maradt meg egyetlen paraszti karámban s nem vallotta kárát. Sőt: a nemzeti eszme nálunk is, éppen úgy, mint más országokban, nem paraszti, hanem igenis polgári eredetű. »Ki hazudtolná meg – kérdezi a Bartha Miklós-féle röpirat –, hogy derék iparosaink, puffedt polgáraink, nyugati tudományú tudósaink ma svábul esküdnének Pusztaszerezen is, ha a magyar paraszt, káromkodva és köpködve bár, meg nem őrizte volna életünket?« Hogy ki hazudtolná meg? Akárki, aki ismeri a magyar nemzet történetét. A magyar nemzeti eszmét és kultúrát Kazinczytól Aranyig polgárok, olykor polgárosodni indult arisztokraták, olykor meg a néphez visszasóvárgó, romantikus polgárok, de ama »puffedt« rend tagjai teremtették meg; és nem volna magyar nemzet és magyar állam, ha csak a parasztság maradt volna meg parasztin magyarnak s nem lendült volna azzá, nemzeti akaraton, a polgári középosztály, – akit nemzeti érzésre a maga sorjabeliek tanítottak. A paraszt-kultúra nem azonos sehol a nemzeti kultúrával. Ősibb annál, rejtettebb életű, a földben gyökerezik, amely nem ismer államot s határokat. [...] A nacionalizmus, az állami különcélúság maga nem paraszti – a mi fogalmazásunkban az is polgári elv.”

A parasztság felemelését szolgálják a demokratikus célkitűzések, amelyeket a Társaság egy másik röpirata így foglal össze: „Az ifjúság jelentősebb tömegének ideálja: megteremteni a magyar faj kulturális egységét, összefogni minden magyart a faji kultúra egységében és megteremteni azt a demokratikus Magyarországot, amelyben a demokratizmus a magyar faj minden egyéb érdekeit maga alá rendelni tudásából fakad [...]. Azt mondhatnánk, hogy az ifjúság ideológiája a napi ízű, politikai ízű jelszavaktól megtisztított, demokráciává tisztult fajvédelem.” (Fábián–József, 1930.)

El kell fogadnunk ennek a demokratizmusnak, ennek a szeretetnek őszinteségét – folytatja Kecskeméti. „Valóban olyan célkitűzéssel állunk szemben, melynek lényege a magyarság tömegeinek magasabb életszínvonalra való felemelése. De éppen mert ez a belső vágy hajtja ifjaink ideológiáját, rá kell mutatnunk azokra az ellentmondásokra, melyek az ideológia és a valóság távolságából fakadnak. Amint nem lehet a paraszti tömegek fajiságából, mint misztikus gombolyagból kihúzni egy állami közösség minden célkitűzésének, egy sokrétű kultúra minden megnyilvánulásának összes szárait [...], azonképpen nincsen politikai rendszer, mely másképpen tudna demokratikus lenni, másképpen tudna szociális célokat megközelíteni, mint a demokrácia s a szociális berendezkedés félreismerhetetlenül egyetlen módján. [...] ha a paraszti őskultúrára, ősi lélekre hagynók, hogy politikai rendszert építsen magának, nem építhetne mást, mint patriarkális falu-közösséget; az »állam« már önmagában áttöri a paraszti létforma kereteit s az államon belül a paraszti tömegek életérdekeinek biztosítása nem eshet másként, mint a demokrácia szintelen és fajiságtalan, de éppen tiszta formaiságában minden tömegérdeket a legbiztosabban szolgáló módszereivel. S a paraszt-demokrácia nem lehet kizárólagos, nem irányulhat más tömegek ellen, mert [...] minden kirekesztőleges demokrácia a gyakorlatban a gyöngék, a szociálisan alullevők ellen fordul. Az antiszemitizmust sem a gazdag zsidó sínylette meg, hanem a szegény munkás, a szegény paraszt.”

Ehhez csak 1937-ben tette hozzá: „Ne essünk egyoldalúságba. Tudjuk jól, hogy a »jobboldalon« és környékén, különösen éppen az ifjúságban igen sokan, talán többségben vannak azok, akik nem kerülnek meg a döntő kérdést, a föld problémáját, és nem nyugtatják meg lelkiismeretüket azzal a hazug jelszóval, hogy »végeredményben a földkérdés is zsidókérdés«: vagyis, hogy nem kell hozzányúlni a magántulajdonhoz, elég elvenni a zsidó- és bankkézen levő földeket és a földnélküli zsellér is jóllakik, a nagybirtok is megmarad.” (Mai magyar szellem, 1937)

A demokrácia lehetőségének kérdése, amely minden polgár szabadságát garantálhatja, sok módon foglalkoztatta. Tocqueville-hoz kapcsolódva kérdi: „Lehetséges vajon a szellemi szabadság, vagy csak a rabság azon két fajtája között választhatunk, hogy az egyes vagy a tömeg nyomjon el? Ilyen megfogalmazásban persze a kérdés az egyes ember előtt merül fel, elsősorban a szellemi ember előtt. De érinti a szabadság lényegét, sőt a társadalmi lét lényegét is. Frivol dolog volna úgy próbálni megkerülni e kérdés komolyságát, hogy nem sokat számít, vajon egyes intellektuelek szabadon követhetik-e vagy sem agyrémeiket, ha egyszer a tömeg uralomra jutott és társadalmi kívánságait kielégítik, vagy ha azt mondanánk, hogy az »intellektuális szabadság« csak a polgárság előjogainak, az osztályszellemnek és az osztályideológiának egy másik kifejezése. Az egyes ember szellemi szabadsága nélkül a tömeg számára is csak a magaválasztotta rabság egy formája létezhet. A szellemi szabadság nem az okoskodásra, hanem a kritikára való jogot jelenti; igazi helye nem az elefántcsonttorony, hanem a szónoki emelvény. Viszont az igazi szellemi szabadságban kiviruló kritika minden egészséges társadalmi fejlődés előfeltétele. Ahol demagógiába csap át, ott maga a szabadság kerül bajba: a demagógia, amely a tömeg kritikátlan szenvedélyeinek hízeleg, a zsarnokság mellett a szellem rabságba döntésének csak egy másik formája.” (Tocqueville, 1936)

1935-ben indított ankétot a Cobden Szövetség a „Középosztály és a vajúdo világ” címmel. Ezt a vitát ma is megrendezhetnénk, ha mernénk ilyen költői fordulatokat használni. Kecskeméti hozzászólása történelmileg közelít a problémához. Nem a fogalmi nehézségekkel bajlódik, hanem a polgárság társadalmi helyzetének változását tekinti át a korai kapitalizmustól saját koráig. Realizmusát a szellem tisztelete, hogy ne mondjam, a szellem erejébe vetett hite itatja át. Lehet, hogy a történelem már rég meghazudtolta. De talán az is lehet – és ezért szeretem ezt az írást –, hogy egyszer még igaza lesz.

„Nehéz volna a középosztály fogalmát minden időkre érvényesen meghatározni. A »polgárság« az a társadalmi réteg, amely egyéni vállalkozás, vagy szellemi specializálódás révén igyekszik munkájának prémiumot biztosítani, nem volt kezdetől fogva »középosztály« a szó 19. századi értelmében. Harcosan szállt szembe a feudális hierarchiában vezető rétegek uralmi igényeivel. Csak mikor ebben a harcban a polgárság győzelmet aratott, mikor sikerült többé-kevésbé megdöntenie az arisztokratikus renden alapuló uralmi jogcímekeket, s a maga felső rétege, a nagytőkés és nagyvállalkozó csoport számára biztosítani a tényleges uralmat, akkor vált a polgárságnak az a rétege, mely a hatalom főszekéjében és jogcímében, a tőkében, csak kismértékben vagy egyáltalán nem részesedett, a szó tegnapi értelmében vett középosztályá. Ezt a középosztályt a felsőtől az határolja el, hogy nem részes a tőke birtokával járó hatalomban, az alsótól pedig az, hogy munkája számára képes biztosítani az egyéni vállalkozással, vagy a szellemi specializálódással megszerezhető prémiumot. Aki »boltot nyitott« vagy akinek sikerült magasabb iskolai képesítést szereznie, az a háború előtti időben érvényes belépőjegyét szerzett a középosztályba; a kérdés csak az volt, hogy egyénileg megállja-e a helyét. A középosztálynak ilyenformán nem sok köze volt az uralkodó tőkéhez: mégis sikerült életfölfogásban, szellemiségben, sajátos éthoszában rányomni bélyegét a kor egész arculatára. [...] Vajon ugyanez a viszony áll fenn a 19. század kapitalista uralkodó rétege és polgári középosztálya közt? Nyilvánvalóan nem; hiszen a szellemi szabadság elvén alapuló polgári kritika teremtette meg például a szocializmus ideológiáját is, és ideológia-alkotása általában inkább diffamálta, mint igazolta a kapitalizmus hatalmi igényeit. Mégis, az ereje teljében levő kapitalizmus meg tudott férni a középosztály szellemével, szorosabban véve azzal a szellemiséggel, melyet a középosztály intellektuálisan produktív rétege, a »művelt« középosztály alakított ki. Ennek műveltsége uralkodott a kor egész szellemisé-

gén; erre a műveltségre áhítozott az ipari munkás, s ez volt kötelező az iparbárók szalonjaiban, hol magától értődő rajongással omoltak el különösen a hölgyek anarchista zsenik és felforgató apostolok műveinek bámulatában. Az intellektuális középosztály tehát igazán úr volt a szellem birodalmában; annyira, hogy azt hitte, azzal a másik világgal, az anyagi hataloméval, nem is kell törődnie.

Mi okozta ezt a különös kettős kapitulációt? Az intellektuális réteg, az »írástudók« illúziója érthető; az ő világuk a szabadság világa volt s mivel a hatalom felől akkoriban mi sem korlátozta ezt a szabadságot, könnyen hihették, hogy a hatalmasok álláspontja a jövőben sem fog megváltozni. Mit jelentsen azonban az uralmon lévők különös passzivitása a szellem, a haladás, a kritika, a szabadság igényeivel szemben? Megértjük ezt is, ha szemünk elé idézzük az expanzív kapitalizmus életfeltételeit. Az iparosodás, a technikai haladás, az alakulóban levő világgazdaság korában az uralmon levő kapitalista rétegnek magának is a szabadság és a haladás volt a legfőbb érdeke. Élhetett volna nyers hatalmi eszközökkel (meg is tette a gyarmatokon), de nagyobb nyereséget biztosított számára, ha »civilizált« országokban inkább a kalkuláció biztonságának elvéhez ragaszkodott: ennek alapfeltétele pedig az alku s a jogi megállapodások sérthetlensége. Ezért kellett a nyílt erőszak eszközeinek eltűnniök a társadalom életéből; ezért foglalta el helyüket az alku, a sérthetetlen jogi megállapodás elve. Ez magyarázza a parlamentarizmus uralmát is. [...]

Ez a helyzet azonban gyökeresen megváltozik, mihelyt véget ér a kapitalizmus expanzív korszaka. A szabadság nyílt rendszere most már nem kedvez a kapitalizmus érdekeinek. Az alku sérthetlensége megszűnik legfőbb elv lenni, mihelyt az alku »visszafelé is elsülhet«, sőt széleskörű kapitalista érdekek szempontjából állandóan, rendszeresen visszafelé sül el. Ily körülmények között a kalkuláció szabad játéka elveszti minden becsét; sokkal csábítóbbnak tűnik fel a nyereségek intézményes bizto-

sítása, meg a veszteségek intézményes szocializálása. A háború utáni kötött kapitalista gazdálkodás ezekben a módszerekben hisz leginkább, nem a parlamenti demokráciában. [...]

Mi következik e változásokból a középosztályra nézve? Egyes rétegei, melyek a kapitalista expanzió megszűntéből, az általános gazdasági zsugorodásból eredő egzisztenciális bizonytalanságot a maguk bőrén tapasztalják, szívesen dobják sutba a régi középosztály ideáljait: a haladást és a szellemi szabadságot; ezek a rétegek szívesen állnak be a kötött gazdálkodás és kötött társadalmi rend szellemi élcsapatának, mert az e jegyben való szervezkedéstől a maguk helyzetének jobb, biztonságosabb alakulását várják. A középosztálynak ez a rétege könnyedén kiszolgál minden diktatúrát; hajlandó a fogcsikorgató nacionalizmusra éppen úgy, mint a dühödt antiszemizmusra, mert a szomszéd nemzet vagy a szomszéd boltos elleni harci szervezkedésben a maga kollektív erejének növekedését érzi. Ez a középosztálybeli réteg az, amely idejétmúlnak hirdeti a szellemi szabadságot, a kritikát, a haladást és a demokráciát. [...]

Mégis, van egy döntő különbség a szabadságideológia és a középosztály egy részének mostani totalitárius-diktatórikus ideológiája közt. A szabadság ideológiáját megtúrta az expanzív kapitalizmus, mert szüksége volt rá, de ez az ideológia nem szolgált ki a kapitalizmust, sőt ellenkezőleg, még kompromisszumok közepette is ostromolta és egyre hátrább szorította, egyre több engedményre kényszerítette. Ebben a küzdelemben fegyvere a szellem volt, mely a maga abszolút álláspontját képviselte, s gyakorlatban is egyre jobban függetlenítette magát a hatalomtól. Képtelenség volna például azt állítani, hogy az elméleti fizika, vagy az orvostudomány haladása osztály-ideológiát takart. Az »abszolút igazság« tana válhat bizonyos körülmények között hatalmi ideológia alapjává, a tudományos igazságé soha. (Legfeljebb a tudomány eredményeivel lehet visszaélni hatalmi célok érdekében.)

Ilyenformán a középosztály álláspontja önmagáért való érték, nem pusztán korhoz és bizonyos uralmi formához kötött elhelyezkedés. [...]

Hogyan képzelhető a gyakorlatban a produktív értelmiség, az igazi, cselekvő középosztály illetően állásfoglalása? Semmi esetre sem külső szervezkedéssel, hisz ennek az állásfoglalásnak éppen a lényege az, hogy nem veti magát alá előre szkematikus döntéseknek, hanem minden helyzetre és minden kérdésre nézve fenntartja állásfoglalásának szabadságát. Az ily magatartás talán kilátástalannak tűnhetik oly korban, mikor a megszervezett tömeg-erők sajátítják ki maguknak a politikai cselekvés területét, s a megszervezetlen, de korlátlanul szuggerálható tömeg-vágyak a szellemi élet számtalan megnyilvánulását... Az emberi hivatásában tudatos intelligenciának ily korban talán kilátástalan a helyzete, mégsem mondhat le arról, hogy élő lelkiismerete maradjon az emberiségnek. Valamikor mégis hallgatni fognak rá, a tiszta értelemre is, mikor nyilván kitűnik majd a többi módszerek konok céltalansága.” (Cobden ankét)

1937-ben már ez a muszáj-Herkules optimizmus is gyengül. A hang egyre inkább a kétségbeesésé. A *Mai magyar szellem* semmit sem ad föl a korábbi tisztánlátás igényéből, de attól fél, hogy a szellem adja föl a harcot. „A megnemértés, a megnehallgatás nem kizárólagosan magyar költősors. Számtalan példát idézhetünk rá a magyarnál jóval nagyobb és gazdagabb nemzetek legjobbjai közül. Ami a magyar szellemet mélyebben és végzetesebben sorvasztja, az nem külső, hanem belső betegség. Ez a szellem lassanként elveszti hitét abban, hogy a társadalmi és történeti valóság formáló ereje lehet.

Túl sötét a kép? Talán még sötétebbre kellene festeni. Talán ideje volna beszélni az »írastudók árulásáról«, akik túl könnyen adták fel harcukat a szellem igazáért. Ne értsük félre őket: elvonulá-
suk az élet és a harc igazi súlya elől nem az »elefántcsonttorony«
hűvös fenségébe visz. Az elefántcsonttorony maga is eleven és

teljes állásfoglalás volt, s a kapitalizmus polgárának legmélyebb vágyát fejezte ki, a felelőtlenség mítoszát. A szellemi világ önmagáért és önmagának tündöklő szépsége volt az egyetlen kielégülés, mely megváltást ígért az érdekek mechanizmusába fogott s ott végül magára hagyott embernek: az egyetlen egyéni mítosz, mely levehette a polgár válláról a megroppantó felelősséget. A magyar szellem mai takarodója más okokból ered és mást fejez ki. A háború óta eltelt évtizedek eseményeket, átalakulásokat hoztak a magyar életbe, melyekkel szemben az igazán termékeny szellem nem tudta, vagy nem akarta vállalni a maga felelősségét.

A szellem csak egy módon vehet részt a valóság alakításában: ha könyörtelen igazságossággal tudatosítja a múlt valóságát és a jövő szükségességét. A háború és az összeomlás óta ezt a magyar szellem elmulasztotta. Nem állott be éppen mindig a hamisítás bérencének, de azt sem kísérelte meg, hogy felvegye ellene a harcot. [...] De addig nem lesz szavuk a teremtő szellemi munka hordozóinak a valóság alakításában, amíg bátorságuk nem lesz kiállni a meghamisított múlt tisztázásáért s az elsikkasztott jövő visszaköveteléséért.

Lesz-e ereje hozzá – és kell-e még valakinek? Hisz sírja ki-párnázva már a legfrissebb ideológiával. Mi az a meghatározhatatlan, beteges és hazug mámor – így beszél ez az ideológia –, amit a szerző bamba következetességgel szellemnek nevez? Van a nemzetek, azaz pardon, fajok életében külön funkció, melynek ezt a nevet adhatni? [...] Amit ti szellemnek neveztek, az egy dekadens kor betegsége volt csak, töprengő sápkór, melynek az új világ diadalmas erői közt nincs helye.

Az, ami így beszél, már maga az új irány, a dinamikus ellenforradalom. Kár volna vitába szállni vele, s megkérdezni: mi-ben fog állni az a »teremtő lendület«, melyet a vér töretlen roham hoz majd létre a »beteges« szellem nyúge nélkül? Kérdésünk nem azokhoz szól, akik a szellemet tagadják, hanem azokhoz, akik vele és benne élnek, s akik körülményes definíciók nélkül is

tudják, a szó mit jelent. Őket kérdezzük: igazán elvégezték már munkájukat? Igazán nincs más feladatuk már, mint hogy a »történeti szükségszerűségbe« vetett hittel fogadják az elnémulás parancsát? Lehet, hogy e kérdésre igennel felelnek; de ha nem, akkor tudniok kell: amit eddig műveltek, az menekülés volt, felelőtlenség vagy öncsalás. Most már csak a könyörtelen felelősség, a könyörtelen igazságosság segít.”

Irodalom

- Asztalos M., 1929: Az ifjú nemzedék új arca, *Új Magyar Föld*, II.
- Fábián–József, 1930: *Ki a faluba*, írta Fábián Dániel és József Attila, Hódmezővásárhely, május.
- Kecskeméti, 2002: *Philippos és Demosthenes. Kecskeméti György válogatott írásai*, Göncz Árpád előszavával, Budapest, Ulpius-ház. (A kötetből idézett tanulmányok és eredeti megjelenési helyük: A magyar ifjúság problémájához, *Századunk*, V. évf., 5, 1930; Hozzászólás „A középosztály és a vajúdó világ” c. ankéthoz, *Cobden*, 1935/6–7; Egy elfelejtett apostol. A. de Tocqueville szól a jelenhez, *PL Morgenblatt*, 1936. május 31.; Mai magyar szellem, *Szép Szó*, 1937, 12. köt., 2. füzet.)